

1918 Senesinin Mart Ayında Ermenilerin Bakü’de Yapmış Oldukları Soykırım Cinayetleri

Vasif Gafarov*

Özet

Makalede 1918 yılının Mart ayında Ermeni-Bolşevik birlikleri tarafından Bakü’nün Türk-Müslüman nüfusuna karşı gerçekleştirilmiş olan soykırım eylemleri incelenmiştir. Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları soykırım cinayetlerini incelemek için Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin 15 Temmuz 1918 tarihli kararı ile oluşturulan Olağanüstü Soruşturma Komisyonu’nun tabkikat ve soruşturma materyalleri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Özellikle qayri - azerilerden oluşan bu komisyonun belge ve materyallerine dayanarak bu olayların Türk-Müslüman nüfusuna karşı ırksal, ulusal ve dini zeminde gerçekleştirilmiş olan bir soykırım eylemi olduğu kanıtlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mart soykırımı, Türk-Müslüman katliamı, Taşnak-Bolşevik ittifakı, Azerbaycan Milli Hareketi, Şaumyan.

Genocide Crimes Committed By Armenians In March, 1918 In Baku

Summary

In the article the genocide acts committed by the Armenian-Bolshevik military forces against the

Muslim population of Baku in March 1918 have been investigated. In order to investigate the crimes of genocide committed by the Armenians against Azerbaijan nation Extraordinary Investigation Commission inquiry and investigation materials created by the decision of The Government of the Republic of Azerbaijan dated July 15, 1918, were used as the primary source. On the basis of documents and materials of the commission which composition is comprised largely of non-Azerbaijanis It had been proved that these events were act of genocide against Turkish-Muslim population committed on the racial, national or religious sphere .

Key words: March genocide, Turkish-Muslim slaughter, Dashnak – bolşevik alliance, The Azerbaijan National Movement , Shaumyan.

Bağımsızlığa giden yol büyük ya da küçük tüm halkları tarih önünde ağır sınavlarla karşı karşıya koyuyor. 1918 senesinin Mart olayları - Mart soykırımı yirminci yüzyılda Azerbaycan halkının bağımsızlık yolunda karşılaştığı en büyük denemelerden biriydi. Bu, “halkların kendi kaderini tayin” hakkını ilan etmiş Rus İmparatorluğu’nun küçük halklar arasında yürüttüğü “parçala ve hüküm sür” politikasının çarpıcı bir örneğiydi.

Rusya’da 300 yıldan fazla hüküm süren ve Rusya’yı “halklar hapishanesi”ne çeviren Romanovlar hanedanının 1917 Şubat devrimiyle çöküşünden sonra esaretde olan diğer halklar gibi Azerbaycan halkı da bağımsızlık uğruna açık mücadeleye başladı. Bununla ilgili o günlerde Muhammed Emin Resulzade yazıyordu: “...1917 devrimi mahkum sınıflara hürriyet, mahkum milletlere de özerklik verecektir”. Fakat Şubat devriminden çok şey bekleyenlerin umudunu Ekim darbesi boşa çıkarttı. Ekim darbesinin getirdiği yeni kuralların eyaletlerde işlerliğini sağlamak için akılalmaz cinayetler işlenmeye başlandı. Bu hileler çoğu zaman kendini kanlı olaylarla gösterdi. Bakü’de binlerce masum soydaşımızın işkenceyle ölümüne neden olmuş 1918 yılının Mart katliamı da bu kanlı olaylardan biri ve en büyüğü idi.

(*) Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü.

Ekim devriminden sonraki ilk günlerde Bolşevikler düzenbazlıkla Bakı Sovyeti'ni şehrin üst yönetim organı ilan edip burada temel görevleri ele geçirmelerine rağmen, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde ve bütün Güney Kafkasya'da iktidara gelemediler. Bununla da, Sovyet Rusyası XIX. yüzyılın başlarından itibaren çarizmin kendi egemenliği altında tuttuğu Güney Kafkasya bölgesini kaybetmek tehlikesiyle yüzleşti.

Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik istilasının sonucunda ekonomik açıdan yıkıma uğrayan Rusya'yı sadece Bakü petrolü kurtarabilirdi. Ayrıca, Bolşeviklerin iktidarı ele almaları ile başlayan iç savaşta yakıt "Kırmızılar" için hayati önemli bir madde haline gelmişti. Bu nedenle Bolşevikler, her ne pahasına olursa olsun, Bakü petrolünü kendi ellerinde tutmak istiyorlardı. Bu amaçla bolşevik hakimiyeti kurulur kurulmaz Sovyet liderleri petrol Bakı'sını ve bütün Güney Kafkasya'yı kendi kontrolünde tutmak için bir takım tedbirler aldılar. 16 (29) Aralık 1917 Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) Halk Komiserleri Sovyeti Vladimir İliç Lenin'in başkanlığında yapılan toplantıda Kafkasya hakkında İ. Stalin'in raporu dinlendikten sonra Bakü İşçi ve Asker Milletvekilleri Kurulu Başkanı Stepan Şaumyan Kafkas çalışmalarına geçici olağanüstü komiser tayin edildi ve Bakü Sovyeti'ne 500 bin ruble para ayrılması kararı alındı. Bunun ardından, 29 Aralık 1917 (11 Ocak 1918) tarihinde V.İ. Lenin ve İ. Stalin'in imzaları ile Halk Komiserleri Kurulu'nun "Türkiye Ermenistan'ı" hakkında 13 sayılı kararnamesi ilan edildi, bu kararnamenin uygulanması S. Şaumyan'a havale edildi. "Ünlü" Andranik tarafından son yılın Rusya tarihinde "Büyük Ermenistan"ın yeniden kurulmasına revaç veren ilk resmi belge gibi değerlendirilen bu kararnameyle S. Şaumyan'a, Kuznetsov'a ve diğer bolşeviklere Kafkasya'da sovyetleştirme işlemini gerçekleştirmek havale edilmiş, ayrıca, Türkiye'de Rus ordularının işgali altında olan topraklarda Ermenistan devletini kurma yetkisi

verilmişti. Bu amaçla S. Şaumyan 22 Ocak 1918 tarihinde Tiflis'e gelerek konuşma yaptı ve tüm Kafkasya'yı Sovyetleştirmeye çağırdı. Transkafkasya Komiserliği ise bu konuşmadan dolayı Şaumyan'ı 24 saat içinde ülkeyi terk etmeye zorladı. Şaumyan ve arkadaşları Tiflis'ten Bakü'ye kaçtılar. Böylece, Tiflis'teki Gürcü Menşeviklerinin ve diğer anti-Bolşevik güçlerinin otoritesi ve etkinliği karşısında Güney Kafkasya'da Bolşevik hükümetini kuramayan S. Şaumyan tüm dikkatini Bakü'ye yöneltti.

Bu dönemde Kafkas cephesinin kaldırılması ile cepheden dönen Rus askerlerinin bir bölümü Bakü'ye yerleşmişti. S. Şaumyan önce Bolşevik görüşlü Rus askerlerinden, daha sonra Taşnak partisinin yardımıyla Ermenilerin Türk-Müslümanlara olan düşmanlığından ustalıkla yararlandı. Rus askerlerine ve Ermenilere güvenen S. Şaumyan Menşevik, eser ve Müsavatçıların çoğunluk teşkil ettikleri Bakü Sovyeti ve belediye meclisini zorla yenileştirip Bolşeviklerin çoğunluğunu sağladı, ayrıca Bakü dairelerinde çalışan Azerbaycanlıları tuttukları görevlerden uzaklaştırdı. Böylece, Bakü şehrini ve çevresini bolşevikleştirdiğini zanneden S. Şaumyan Ermenileri ve Rus askerlerini, özellikle Hazar askeri deniz filosunun subaylarını Azerbaycanlılara karşı tahrik etmeye başladı. Bakü'de kendisinin yönetimi altında Sovyet hükümetini kuran S. Şaumyan Azerbaycan'ın ulusal özgürlük hareketine düşman kesilmişti ve onun bu politikası 1918 yılının Mart katliamı ile sonuçlandı.

Güney Kafkasya'da ulusal özgürlük hareketinin genişlediği bir ortamda Azerbaycan'ın geniş halk kitleleri Müsavat partisi etrafında yoğunlaşarak kararlılıkla Azerbaycan'a özerklik verilmesini talep ediyorlardı. Fakat Azerbaycan'a özerklik verilmesinin aleyhinde S. Şaumyan Azerbaycan halkının kendi kaderini tayin etmesi talebini çarpıtarak, bunu "milliyetçilerin kendi kaderini tayin etmesi" olarak yanılsatıyordu. Genellikle, Güney Kafkasya'da ulusların kendi kaderini

belirleme girişimlerine karşı açık düşmanlık pozisyonu tutan S. Şaumyan bunu devrimci Rusya'ya karşı ihanet olarak göstermeye çalışıyordu. Güney Kafkasya halklarının gelecekte milli cumhuriyetler kurmak girişimlerini alay ile "üç milli satraplık" adlandırıyordu.

Azerbaycan'ın özerkliği ve bağımsızlığı için mücadele eden Müsavat partisi Bolşevik-Ermeni birliğinin başlıca düşmanına dönüşmüştü. 1918 yılının Mart katliamı da başlıca olarak Azerbaycan'ın özerkliği ve bağımsızlığı aleyhine yöneltilmişti. M.E. Resulzade de Mart katliamının nedenini 1917 yılının son çeyreğinden başlayarak Müslüman demokrasisinin hayata geçirmeye çalıştığı "Azerbaycan özerkliği"nde görüyordu. O, "siyasi program şeklinde meydana atılmış Azerbaycan muhtariyeti Bolşeviklerin planlarına uymuyordu" yazıyordu. M.E. Resulzade Bolşevik organı olan "Bakinski raboçi"nin muhtariyetçilere nasıl cevap verdiğini şöyle anlatıyor: "Azerbaycanın özerkliği Türk burjuvazisinin özerkliğidir. Bu özerkliğe ne Rusya burjuvası, ne de Rusya demokrasisi razı olur. Azerbaycan muhtariyetini isteyen Müsavatçılar sonuçta bozguna uğrarlar". Bakü'de Mart katliamının işlenmesini başlıca nedenleri Azerbaycan'ın özerkliği ve bağımsızlığının önlenmesi, Bakü'nün önemli ekonomik ve siyasi önemi ile ilişkiliydi. Mart katliamını gerçekleştirerek Bolşevik-Taşnak birliği Bakü'de Azerbaycan muhtariyetini talep eden Müsavatçıların sosyal altyapısını imha etmeye ulaşma umudundaydılar.

Siyasi bakışlarında keskin farklar olmasına rağmen Bakü'de faaliyet gösteren tüm Rus ve Ermeni siyasi parti ve örgütleri Müslümanlara karşı tek cephede birleştiler. "Taşnaksutyun" partisi ve Ermeni Ulusal Konseyi Ter-Qazaryan ve Y.Ter-Mikaelyandan oluşan temsilcileri ile Müsavat Partisi ve Müslüman Ulusal Konseyi E.M.Topçubaşov ve başkalarından oluşan temsilcileri ile yapılan görüşmelerde Taşnaklar Bakü Sovyeti karşı mücadelede Müsavatçılara bir şartla yardım etmeye razı oldular: Bakü'de koalıs-

yon müsavat-Taşnak hükümeti yaratılsın. Fakat Müsavatçılar bu küstah teklifi reddettiler. Aslında bu görüşmeler provokasyon niteliği taşıyordu. "Bakü'yü Azerbaycan'ın başkenti ilan etmek isteyen" Müsavatçıları şehirden uzaklaştırmayı amaçlayan S. Şaumyan "Büyük Ermenistan" hülyası olan "Taşnaksutyun" partisi ile hiç bir talep arz etmeden ittifaka girmişti. "Taşnaksutyun" partisinin o dönemdeki liderlerinden biri olan O. Kaçaznuni de Bolşevik-Taşnak işbirliğinden bahsederek "Bakü'nün Ermeni halkının güvenliği açısından Bolşevik diktatörlüğü Müsavat diktatörlüğünden daha uygundu... Bizim yardımlarımızla Bolşevikler 1918 yılının Mart ayında Müsavatı darmadağın ettiler, Bolşeviklerin ve Rus elemanlarının yardımı ile biz Bakü'yü türk-Tatar saldırılarından savunmayı başardık " diyordu. Böylece, Azerbaycan'ın milli istiklal mücadelesini veren Müsavat partisinin otoritesinin gün geçtikçe artması, halkın bu partinin çevresinde yoğunlaşarak birleşmesi "Büyük Ermenistan" yaratmak hayali ile yaşayan Taşnakları ciddi şekilde rahatsız ettiğinden, onlar ortak bir düşman saydıkları Müsavat'a karşı Bolşeviklerle aynı cephede birleştiler.

Taşnaklar Mart katliamını gerçekleştirerek "Müsavat"ın sosyal altyapısını, şehrin Müslüman nüfusunu yok etmeyi planlıyorlardı. Bu amaçla yaklaşık 5 bin Ermeni askeri çeşitli cephelerden Bakü'ye getirilmişti. "Kızıl Muhafızlar" adı ile oluşturulan 10-12 binlik ordunun da yüzde 70'i Ermeni idi. Bakü Sovyeti yönetimi "Kızıl Muhafızlar" bölümleri adı ile Ermeni asker birliklerini yaratmaya başladılar. Bu iş Ermeni siyasi ve askeri görevlilerinin kontrolü altında icra ediliyordu. Taşnak Z.Avetisyan Kızıl Muhafız Kurmay Başkanı, Amazasp üçüncü tugay komutanı, Albay Qazarov ise kolordu komutanı görevlerini icra ediyorlardı. Esasen, Ruslardan oluşan Hazar donanması dahilinde özel bir propaganda yapılmıştı. Ayrıca, Şamahı ve Muğan'da yedek Rus-malakan silahlı birlikleri de oluşturulmuştu. Bu olayların aktif katı-

lımcısı olan “Bolşevik” N.Esriyants sonralar kendi anılarında yazıyordu: “1918 yılının Şubat ayında T.Emirov bizi toplayıp bildirdiler ki, S. Şaumyan ve A.Caparidzenin verdikleri görevleri yerine getirmeliyiz. S. Şaumyan bize önceden gece saat 1’de sinyal olacağını haber vermişti, bu uyarı sinyalden sonra biz saldırıp “Müsavat” ın karargahını ele geçirmeli idik ve böyle de oldu “.

Bu cinayeti gerçekleştirmek için bahane gerekiyordu. Bu amaçla “Evelina” çatışması gerçekleştirildi. Azerbaycan milyoncusu Hacı Zeynelabidin Tağıyev’in Lenkeran’da hizmet eden oğlu Mahammed Tağıyev tesadüfen kendi elindeki silahtan açılan ateş sonucu hayatını kaybetmişti, Müslüman alayının 48 kişilik subay kadrosu onun cenazesine katılmak için Bakü’ye gelmişti. Defin töreninden sonra subaylar “Evelina” gemisi ile Lenkeran’a inmeli idiler. Uygun hususun yetiştiğini gören Ermeniler gizlice Rus Ulusal Konseyi, Hazar deniz subayları, eser ve Menşevik partileri arasında “Evelina” ile giden subayların Lenkeran’da olan Müslüman asker birlikleri ile beraber Muğandaki Rus-malakan köylerini mahvetmek üzere görevlendirildikleri söylentisini yaydılar. Bu kışkırtıcı söylenti beklenen sonucu verdi. Bakü’de bulunan tüm sivil Azerbaycanlı siyasi ve askeri güçler “Evelina” gemisinin silahsızlaştırılmasına taraftar çıktılar. Acil bir şekilde, 30 Mart tarihinde Bakü maden-fabrika bölgelerinin Devrimci Savunma Komitesi oluşturuldu. Komiteye S. Şaumyan, A. Caparidze, G. Korganov, İ. Suxartsev, S. Saakyan, M. Yolçıyan, N. Nerimanov dahil edildiler. Devrimci Komitenin girişimiyle “Evelina” nın Lenkeran’a yola çıkmasının karşısı alındı ve gemideki subaylar silahsızlaştırıldı. Müslüman nüfusu camilere toplanarak silahların iadesini talep etti. Durumun ciddileştiğini gören Azerbaycan’ın milli teşkilatlarının temsilcileri Devrimci Komiteye gelip, alınmış silahların “Hummat” Müslüman Bolşevik komitesinin aracılığıyla geri verilmesini için teşebbüs ettiler. 30 Mart’ta N. Nerimanov’un evinde S. Şaumyan’la ve aynı

gün Devrimci Savunma Komitesi’nde M.E. Resulzade ile yapılan görüşmelerde belli anlaşmalar yapılmasına, silahların iadesi sözünün verilmesine rağmen, “Hummat” a çok da güveni olmayan Bolşevik-Taşnak koalisyonu sözlerinin üzerinde durmadılar. Onlar N. Nerimanov’un çoğunluğu kendi etrafında birleştirip “sağa meyletmesinden” de memnun değillerdi. Böylece, önceden yapılmış anlaşmaya dayanarak Bolşevik-Ermeni koalisyonu, S. Şaumyan’ın dediği gibi, “belirleyici savaflara her türlü hazırlık görmüştü ve anında tüm cephe boyunca saldırıya başladı”.

30 Mart akşam saat beşte Bakü’de ilk ateşler edildi. Aldatma politikası yürütürek kendilerinin tarafsızlığını ilan etmiş Taşnaksutyun ve Ermeni Ulusal Konseyi ilk ateşlerden sonra Bakü Sovyeti’ni savundular. M.E.Resulzade bu konuda yazmıştır: “Milli Türk örgütünün azimkar müdahalesi ile olay az bir zararla yatıştırılmak üzereyken saygısız bir takım cahilin önyargılı fitnekarlara alet olması ile fitne tekrar edilmiş, zaten günlerden beri katllere hazırlanmış bulunan Bolşevik-Ermeni kuvveyi-müsellehsi sıkıyönetim hali alarak şehrin Müslüman mahallesini bombardımana başlamıştır”. Tarihe kanlı facia gibi giren Mart katliamı bu şekilde başladı. İlk ateşlerden sonra aynı gün şehir silahlı ordularla doldurulmuştu. Ermeniler güneyde hendekler kazıp, toprak ve taşlardan setler çekmeye başlamışlardı.

Aynı zamanda, böyle tehlikeli bir noktada Bakü Menşeviklerinin lideri Q.Ayollo, Sovyet’i savuncaklarını beyan etti. Eserlerin başkanı S. Saakyan panislamizme karşı savaçaklarını, hatta bolşeviklere derin nefret besleyen Kadetler de “Rus işi” için mücadele Bolşeviklerden yana olacağını bildirdiler. Uzun süre Menşeviklere karşı savaşan Bolşeviklerin Menşevik ve eserlerle, hatta Kadet ve Taşnaklarla Mart günlerinde bir araya gelmesi dini ve ulusal zeminde yaşandı.

Ermeniler tarafından Azerbaycanlılara karşı işlenmiş soykırım cinayetlerini araştır-

mak için Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından 1918 yılı 15 Temmuz'da yaratılmış Olağanüstü Soruşturma Komisyonu belgelerinden Bakü'de gerçekleştirecek olan soykırımın planının henüz 1917 senesinde "Taşnakstyun" partisi ve Ermeni Ulusal Konseyi tarafından yapılmış olduğu anlaşılıyor. Onlar Müslümanları Bolşeviklere karşı silahlı çığışa tahrik etmeyi defalarca denemişlerdi. Ermenilerin amacı Bolşeviklerin aracılığıyla Müslüman nüfusunu cismen yok etmekte. İnsanların katledilmesi ve Müslüman mahallelerinin mahv edilmesi organize Ermeni askeri birlikleri tarafından planlı olarak kentin her tarafında önceden belirlendiği şekilde gerçekleştiriliyordu.

Fakat Ermenilerin önderliğindeki Bolşevik ve Taşnaklar dışında olayların böyle kanlı karakter alacağını, Müsavatçılara karşı birleşmiş kuvvetlerin şehrin tüm Müslüman nüfusunu yok etmek için kullanılacağını kimse önceden beklemiyordu. 30 Mart akşamı Bakü Sovyeti askeri birlikleri başkanlarının acil toplantısı yapıldı. Savaşa başlamak hakkında karar alındı ve kendi askeri takımlarını harekete getirmeleri için Ermeni Ulusal Konseyi ve Taşnak liderlerine müracaat edildi. "Kazino" otel'de yerleşen acil bir şekilde yaratılmış olan eğitim karargahından A. Mikoyan ve N. Anançenko onların faaliyetlerini yönetmek için görevlendirilmişlerdi. Ermenilerin yalan vaatlerine inanmış Müslümanlar ilk başta şehirde ne olduğunu anlayamıyorlardı. Saldırı sırasında tüm Ermeniler şehrin Müslümanlar oturan tarafından Ermeniler oturan tarafına geçtiler. Müslümanlar yaşayan tarafta Hıristiyan nüfustan Ruslar ve Gürcüler kalmıştı. Bolşevik-Taşnak birliklerinin Müslüman silahlı birliklerinin toplandığı yere ani saldırıları onların zaferiyle sona erdi. Hazar donanması gemilerinden Müslüman mahallelerinin ateşe tutulması şehirde korkunç bir durum oluşturdu. 30 Mart'ta askeri gemilere gönderilen propagandacılar buradaki heyetlerin çoğunun ne Ermenilerin, ne de Bolşeviklerin etkisi altında olmadıklarını bildikleri

için onları kandırıp, Müslümanların şehirde Rus nüfusunu kırdığına inandırdılar. Birkaç saatlik bombardımandan sonra rus matrosları bunun provokasyon olduğunu, "Müsavat" a karşı mücadele bahanesi ile Müslüman nüfusunun katliama verildiğini öğrendiklerinde ateşi durdurdular.

Önemli sayıda malakan-Rus askeri birlikleri de aynı şekilde kandırılarak, Muga'dan Bakü'ye getirilmişlerdi. Ama onlar şehirdeki durumun farklı olduğunu görünce savaştan vazgeçtiler ve bu yüzden Bakü Sovyeti ve Ermeni birlikleri tarafından silahsızlaştırıldılar. Malakanlardan alınan silahlar sırada bekleyen Ermeni "gönüllü"lerine dağıtıldı. Daha çok duyguların etkisi altında hareket edip katliama bahane veren "mahalle koçu (kabadayı) birlikleri"nin aksine, çıkmaza girildiğini gören Müsavat liderleri halkı kurtarmak için Devrim Savunma Komitesi ultimatoomunu kabul ettiler. 31 Mart'ta (eski usulle 18 Mart'ta) Müslüman temsilcileri anlaşma için Sovyet İcra Komitesine geldiler, Devrimci Savunma Komitesi ultimatoomunun kabul edilmesine rağmen, orada P.Caparidze ile yapılan görüşmeler hiçbir olumlu sonuç vermedi, hatta Müslüman heyetinden üç kişi geri dönerken yolda kurşuna dizildiler. Ermeni-Taşnak-Bolşevik birlikleri tarafından Bakü'de Türk-Müslüman nüfusun katliamı 2 Nisan tarihine kadar sürdürüldü. Şehrin Mehmed'i ve Pohludere mahallelerinin nüfusu hemen-hemen son kişisinedek kılıçtan geçirildi. Ermeni birlikleri Azerbaycan nüfusuna ait tüm kamu binalarını, okulları, kültür ocaklarını dağıttılar. "Kaspi" gazetesinin matbaasının, "Açık söz" gazetesinin yayın evinin, "Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin" yerleştikleri "İsmailiye" binası vahşilikle yakıldı. "Taze Pir" camiinin minareleri mermilerle delik delik edildi.

31 Mart günü sabahleyin tüm Ermeni askeri birliklerinin başkanları ve silahlanmış Ermeni aydınları Devrimci Savunma Komitesi karargahına geldiler. Kısa sürede talimatlandırılarak Müslüman mahallelerine gönde-

rildiler. İyi silahlanmış ve hazırlanmış Ermeni askerleri Müslümanların evlerine sokuluyor, sakinleri öldürüyor, onları kama ve süngü ile kesiyor, çocukları yanan evlerin içine atıyor, bebekleri süngüye geçiriyorlardı.

Olağanüstü Soruşturma Komisyonu tarafından tanık olarak sorgulanmış Bakü sakini A.N.Kvasnik'in verdiği ifadesinde deniliyor: "Müslüman nüfusunun öncelikle Bakü'de, sonra ise onun çevrelerinde cismen yok edilmesi, mülklerine ve tüm varlıklarına el konması ve siyasi üstünlüğün Ermenilerin eline geçmesi Ermenilerin Müslümanlara karşı düzenledikleri kanlı komploydu."

Azgınlaşmış ve vahşileşmiş Ermeni eşkiyaları Azerbaycanlı sivil halkı mahvetmek için en acımasız yöntemleri kullanmışlardı. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu üyesi A.E.Kluge bu komisyonun başkanına yazıyordu: "İyi donanmış, eğitim görmüş Ermeni askerler çok sayıda pulemyotların eşliğinde saldırıyorlardı ... Ermeniler Müslümanların evlerine sokuluyor, bu evlerin sakinlerini vuruyor, onları kılıç ve kamalarla parça parça kesiyor ve süngülerle delik deşik ediyor, çocukları yanan evlerin ateşleri içine atıyor, üç-dört günlük bebekleri süngünün ucunda oynatıyor, öldürülen ebeveynlerin küçük bebeklerine acımıyor, hepsini öldürüyorlardı ". Sivil ahalini korkudan sarsıtarak istediklerine ulaşmak için her türlü vahşiliye el atan Bolşevik-Ermeni cellatları Müslüman kadınlarını daha ağır şekilde katlediyorlardı. Pek fazla genç kadına tecavüz edilmiş ve sonrasında canlı şekilde duvara çivilemişlerdi. Kaçıp kurtarmak isteyen halkı kurşuna dizmek için şehrin uygun yerlerine önceden makineli tüfekler konulmuştu.

Bir çok Müslüman mahallesi yok edildikten sonra, 31 Mart akşamı İçerişehir'in ele geçirilmesi işlemine başlandı. Bu katliam operasyonuna N.Anançenko başta olmak üzere, Suren Şaumyan, Ovçıyan, Galstyan, Sarkis, Gaber-Kori, Artak, Manuçarov, Akopov ve başka "kızıl muhafızlar" aktif şekilde

katıldılar. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun belgelerinde insanların sırf dini ve ulusal aidiyetlerinden dolayı toplu şekilde öldürüldüğü kanıtlanmıştır. Aynı zamanda, insanlar azap ve işkence ile katledilmiş, öldürüldükten sonra ise onların cesetleri üzerinde iğrenç şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. Müslüman cesetlerinin yakılması ve iğrenç şekilde hakaret edilmesinin Ermeni enetelektüelleri ve kilise adamları tarafından yapılmış olduğunu doğrulayan onlarca belge mevcuttur.

Olağanüstü Soruşturma Komisyonu üyesi A.E. Kluge'nin bu komisyonun başkanına sunduğu raporunda Bakü'de Müslüman nüfusa karşı gerçekleştirilen saldırı hakkında aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

1. Şehrin sadece bir yerinde kulakları, burunları kesilmiş, karınları yırtılmış 57 Müslüman kadının cesedi bulunmuştu. Tanıkların ifadelerine göre, belli olmayan bir nedenden dolayı ilk başta öldürmedikleri bu kadınları saç örgülüleriyle birbirine bağlamış, başları açık, ayakları yalın halde tutsak almışlar ve yolda öldürmüşlerdi (c. I, v. 51,61, 165, c. II, v. 3).

2. Kentin "Mehemmedli" ve "Pohludere" mahallelerinin nüfusu hemen-hemen son kişisine kadar öldürülmüş, tüm evler yıkılmış, harap edilmişti. Sakinlerden bir kişi bile kalmadığı için Öldürülenlerin isimlerini sorup öğrenmek mümkün olmamıştır. Şehrin diğer kısımlarında da Ermeni askerleri gördükleri her Müslümanı katlettiler, evlerine girip onları son kişisine dek öldürüp, sonra da evlerini yağmalamışlardı. Ermeniler bu suçları işlerken kadın, ihtiyar ve çocuklara bile fark koymadan Müslüman nüfusunu hepsini mahvetmişlerdi. Örneğin, 80 yaşındaki Hacı Emir Aliyev'in evine giren Ermeni eşkiyaları hem onu, hem de biri 60, diğeri ise 70 yaşında olan iki karısını öldürmüş, 3 küçük çocuğu kesmiş ve Hacı Emir Aliyev'in 25 yaşındaki gelinini canlı halde duvara çivilemişlerdi (c. II, v. 3)

3. Müslümanlar üzerine saldıran Ermeni askerleri Ermeni aydınları ve entelektüelleri tarafından yönetiliyorlardı. Bu grublardan biri Nikolay Sokak'ta bir eve girip, 8 kadın ve çocuğu vurmıştu. Başka bir grup Persidskiy Sokak'ta Bala Ahmet Muhtarov'un evine girerek 9 Müslümanı sokağa çıkararak, Sobor (Kilise) meydanında vurmıştu. Aynı evde doktor Tağıyev Ermeni askerlerine Bolşeviklerin hakimiyetini kabul ettiği hakkında belge sunmasına rağmen, taşnaksütyuncu olduklarını ve Bolşevik-falan bilmediklerini söyleyerek ona ateş etmişlerdi.

Ermenilerin Bala Ahmet Muhtarov'un evinde yakaladıkları şahısların arasında evin sahibi albay Tabasaranskiy, yüzbaşı Sultan Bey Amircanov, doktor Kerim Bey Sultanov, Cevat Bey Aşurbeyov ve başkaları vardı. Sultanov ve Aşurbeyov'un cesetleri "Dağıstan" otelinin alışıp yanan binasına atılmıştı (c. I, v. 45 c. II, v. 4).

4. Şehrin bir yerinde Beşir Ceferovun vücudunda üç süngü izi olan cesedi kafası kesilerek kenara atılmış, eli kesilmiş halde bulunmuştur. Bunun üzerine, cinsiyet organını kesmiş ve yanındaki Müslüman kadının ağzına sokmuşlardı. Başka bir tarafa, boğazı kesilmiş genç bir Müslüman kadının göğsüne hançerle parçalanmış bir yaşlı çocuğu, çocuğun ağzı kadının göğsüne dayanacak biçimde yatırmışlardı. Müslüman kadınların karınlarından bebekleri çıkarılmış, memeleri, burun ve kulakları kesilmiş, döl yollarına değnek sokulmuştu. Bir yerde fırına atılarak büyük işkence ile ölmüş çocuk vardı. Başka bir yerde oğlan çocuğunu yere çivilemişler ve midesine kazık sokmuşlardı. Müslüman kadınların çoğunun cesetlerine bakıldığında, ölümlerinden önce onlara tecavüz edildiği anlaşılmaktadır (c. II, v. 18 c. I, v. 12).

5. İşçi, asker ve denizci milletvekilleri sovyetinin eski üyesi, "Nikolay Bünyadov" gemisinin yardımcısı olan Kazım Ahundov arkadaşları ile 25 Mart tarihinde Nikolayevsk Sokak'ta cesetleri toplamaya başlamış, süngü

ile delinmiş ve kılıçla doğranmış 3 Müslüman gimnaziya öğrencisinin, 11 kadın gimnaziya öğrencisinin, 1 Rus kadının, 3-5 yaşlarında olan 3 Müslüman çocuğun, 8 Rus çocuğun, İran vatandaşı olan 19 Müslümanın ve farklı meslek sahiplerinden olan 67 Azerbaycanlı Müslümanın cesetlerini toplamışlardı.

6. Arabalarda bulunmuş cesetler camiye götürülmüştü. Ayrıca, "Vulkan" cemiyetinin eski köprüsüne 6748 Müslüman erkek, kadın ve çocuk cesetleri getirilmişti. Cesetlerin toplanılması 31 Mart'a (yeni usulle 13 Nisan'a) kadar devam etmişti.

7. Ahundov tanıdığı olan teknisyen Vladimir Sokolov'u "Kerpichane" denilen yere götürmüştü. Burada Vladimir Sokolov 3 fotoğraf çekmişti. Onlardan birincisi kafasında kurşun izi, vücudunda 5 süngü izi olan ve sağ köprücük kemiği kırılmış bir kadın cesedinin fotoğrafıydı. Onun sağ göğüsü üzerinde hala hayatta olan bebek yatmaktadır. Annesinin memesini emen bu bebeğin ayağında süngü izi var.

8. İkinci resim 2 yaşlarında olan erkek çocukların resmidir. Bu çocuklar 7-8 verşokluq (4.4 cm) çiviyle duvara çivilenmiş halde. Çivinin başından duvara taşla vurulmuş olduğu net bir şekilde belli olmaktadır. Taş hala oradaydı.

9. Üçüncü fotoğrafta 13-14 yaşındaki kız cesedi var. Durumu ve vücudundan birkaç kişi tarafından zorlamış olduğu anlaşılıyor. Açık bacakları altındaki minder kana bulaşmış, yanağında parmak izleri var.

10. Ahundovla Sokolov 4. eve girdiklerinde korkunç bir manzarayla karşılaşmışlar: odada 22-23 yaşlarında bir kadın, 2 çok yaşlanmış kadın, 6 yaşlarında küçük bir kız, 8 yaşlarında bir erkek çocuk ve küçük bebek cesetleri vardı. Bebeğin el ve ayaklarını köpekler kemirip yemişlerdi. Sokolov bu manzaradan o kadar etkilenmiş ki, bir daha fotoğraf çekememişti (c. II, v. 49-52).

11. Martin 19'da (yeni usulle 1 Nisan) Bondar Sokak'ta 148 numaralı eve giren Ermeni silahlıları evi talan etmiş, orada bulunan 50 Müslüman kadın, erkek ve çocuğu esir alarak Birja meydanına götürüp, meydanda erkekleri ayırarak onlara 12. Lazaretin önünde yayılım ateşi açmış, sonrasında sağ kalanları süngü ile öldürmeye başlamışlardı.

12. Ermeniler tarafından Müslüman nüfusun aynı şekilde esir alınması ve kurşuna dizilmesi olguları Bakü'nün Azerbaycan-Türkiye ordusu tarafından alınmasına kadar devam etmiştir. Örneğin, 1918 yılı Ağustos ayının sonlarında Bakü sakini Sadık Bey Mehmet Rıza Bey oğlu Bakü'den kendi ailesinin yanına, Pirşağı köyüne gitmek için yola çıkmıştı. Muhammed'i köyünde yanında olan 20 kişiyle birlikte 17 Ermeni silahlısı tarafından esir alınmış ve Zabrat köyüne götürülmüşlerdi. Orada hepsini kalın bir halatla birbirine bağlamış ve vurmuşlardı. Vurulanlar yere düştükten sonra onları süngü ve kamalarla kesmişlerdi. Sadece Sadık Bey'in vücudunda 1 kurşun, 2 kama, 18 süngü ve 2 kılıç yarası tespit edilmiştir.

13. Martin 20 de (yeni stille 2 Nisan) Ermeni subayı Tatevos Emirov 3 Ermeni subayının eşliğinde Müslüman Hayriye (Hayır İşleri) Cemiyeti'nin yerleştiği "İsmailiyye" binasına girmiş ve binayı yakmıştı. Bakü Müslümanlarının gururu olan bu muhteşem bina kentin güzelliğiydi. Yangın sırasında bina tamamen yanmış, hiç kimse yangını durduramamıştı, çünkü Ermeniler sokakta gördükleri Müslümanların hepsini vuruyorlardı (c. II, v. 2).

14. Bunun sonrasında "Kaspi" gazetesinin binası ve Müslüman otelleri olan "Dağıstan" ve "İskenderiye" yıkılmış ve yakılmıştır. "Kaspi" gazetesinin yayın evinde olan bir çok değerli kitaplar ve Kur'an'ın Arapça yayınlanmış olan 500 yeni nüshası da yanmıştır. Bakü'ye gelen tüm Müslümanlar "İslamiyye", "Dağıstan", "İskenderiye" otellerinde kalıyorlardı. Bu binaların külleri içinde çok sayı-

da yanmış Müslüman cesetleri bulunmuştu. "Dağıstan" otelinin kalıntıları arasında doktor Kerim bey Sultanov, Cevat bey Aşurbeyov, Abdullah bey Bababeyov ve diğerlerinin cesetleri vardı. (c. II, v. 2 c. I, v. 45).

15. Müslümanların evlerine giren Ermeniler tüm değerli eşyaları alıyor, geri kalanlarını ise ateşe veriyorlardı. Şehrin aşağı kısmında Sisianov sokağından aşağıda Hacı Zeynalabidin Tağıyev'in evinden başka bir tane bile olsa dağılmamış Müslüman evi kalmamıştı. Bazı semtlerde, örneğin, Mehemmedli'de ve pazarda Müslümanların oturdukları tüm binalar talan edilmiş, yıkılmış ve yakılmıştır. Genel olarak, Bakü'nün Müslüman nüfusuna eski parayla 400.000.000 ruble zarar deymiştir (c. II, v. 3).

16. 19 Mart'da Bolşeviklerle Müslümanlar arasında barış elde edildikten ve 22 Mart'da Müslümanların teslim olup anlaşma imzalamalarının sonrasında da Ermeniler katil ve talan eylemlerini sürdürdüler. Bu katliam ve talanlar Bakü'nün Türkiye-Azerbaycan ordusu tarafından tahliye edilmesine kadar devam etti (c. II h. 51).

17. 20 Mart cumartesi günü Ermenilerle uzlaşma elde etmek için giden barış kurulu üyeleri Molla Cavad Ahund, Molla Hacı Mir Mövsüm, Hacı Hüseyin Tağıyev, doktor Atabekyan ve İcra Komitesi üyelerinden Denejkin yolda, Zavedenski Sokak'ta 6 Ermeni askeri tarafından tutuklanarak, kurşuna dizildiler. Onların arasından bir tek Molla Cavad Ahund hendeğe kadar kaçarak kurtula bilmişti (c. II, v. 4).

18. 1918 yılının Mart katliamları sırasında yalnızca Bakü'de 11 bine kadar Müslüman öldürülmüş, onlardan çoğunun cesedini bile bulmak mümkün olmamıştır, Ermeniler cesetlerin çoğunu ya yanan evlere, ya denize ya da kuyulara atmışlardı (c. II, v. 3). Tüm bu bunlar tanık ifadeleri, teftiş ve uzmanlık protokollarıyla onaylanmış ve çok sayıda yanmış ev ve daha da fazla işkencelere maruz kalmış

cesetlerin fotoğrafları çekilerek tahkikat işine ilave edilmişti.

19. Bakü'nün Müslüman mahallelerini talan etmiş silahlı Ermeni askerlerinin başında duranlar şunlardır: mühendis Artem Nikolayeviç Ter-Akopov, Fridun Antonov, Jorj Melikov, Asatur Vaçiyanc, avukat Arutçev, Yegiş Paklavuni, Levon Saatsazbekov, öğrenci Popovyan, Ambarsum Melikov, Stepan Lalayev, proporzik (teğmen) Dövlatoev ve Kristopher Doldarov (c. I, v. 1, 5, 6, c. II, v. 2, 23, 24, 50).

20. Mart katliamları sırasında esir alınan Müslümanlar "Mailov" ve "Rekord" tiyatrolarında ve Ermeni Ulusal Konseyi tarafından hazırlanmış özel yerlere götürülüyorlardı. Ermeni küstahlığı öyle bir noktaya gelmişti ki, hatta kendi tanıdıkları olan Müslümanların da evlerine giriyor, onları öldürüyor ve evlerini talan ediyorlardı. Mesela, 20 Mart'ta Stepan Lalayev yönettiği bir Ermeni takımı ile beraber doktor Balabey Sultanov'un Vorontsov Sokak'ta bulunan evine girmiş, kendi tabancası ile ona ateş açarak vurmuştu. Sonrasında Lalayev Sultanov'un evinin avlusuna inerek orada bulunan Müslüman gardiyanı, onun karısını ve 2 yaşındaki oğlunu öldürmüştü (c. I, v. 62, 68).

21. Surahani Sokak'ta Meşedi Ahmet Rahim oğlunun evine giren 30'a yakın silahlı Ermeni onun 34.840 ruble değerinde altın ve gümüşünü ve başka kadın ziynet eşyalarını çalmışlardı. Meşedi Ahmet onların arasından komşusu Hayk Yaramış oğlunu ve bakkal Samvelin oğlu Yeguş'u tanıdı (c. I, v. 21).

22. Aynı Yeguş diğer Ermeni grupları ile beraber Surahani Sokak'ta oturan Ağa Hüseyin Selim oğlu Necefov'un evine girmiş, evde olan 111.460 ruble değerinde eşyaları yağmalamış, ev sahibinin babasını ve kardeşini öldürmüştü, kendisini ise kadınlar ve çocuklarla birlikte esir olarak Mailov tiyatrosuna götürmüştü (c. I, v. 22).

23. Aralarında praporşik (teğmen) Avakyan ve ayakkabı tamiri dükkanının sahibi Isaak Bagdasarov da olan Ermeni silahlı grubu Ermeni kilisesi sokaklarında oturan Meşedi Hüseyin Seferaliyev'in evine girmiş, evde bulunan tüm parayı ve 186.000 rublelik değerli eşyaları talamışlardı. Ev sahibi Seferaliyev'i ailesi ile birlikte "Rekord" tiyatrosuna götürmüşlerdi. Ermenilerden birisi tüfekten açtığı ateşle onun kulağını yaralamıştı (c. I, v. 25).

24. Aynı Isaac Bagdasarov diğer silahlı Ermenilerle beraber Tatar Sokak'ta yaşayan Mir Kasım İbrahim oğlunun evine girmiş, onun 150.000 ruble değerindeki servetini talamışlardı (c. I, v. 94).

25. Hasan Mikayılovun Bondar ve Marinskiy sokaklarının kavşağındaki evine giren Ermeni orduları onun kardelerinden birini - Melik Memmed'i öldürmüşler, diğer kardeşi - Tağı'nı karısı ve kızı ile beraber Mailov tiyatrosuna götürmüşlerdi. Yolda Tağı'nı öldürerek onun üzerinde olan 2500 ruble değerinde nakit parayı almışlardı. Mikayılov'un evinden 54.000 değerinde nakit para ve değerli eşyalar alınmıştı (c. I, v. 30).

26. Teymur Selimov'un Serkov Sokak'ta bulunan evine baskın yapan Ermeni orduları onun evinden 150.000 ruble değerinde nakit para ve değerli eşyaları çalmışlardı (c. I, v. 56).

27. Ağa Ali İsmailov'un Bondar Sokak'ta bulunan evine giren Ermeni silahlı eşkiyaları 7080 ruble parasını alarak onu öldürmemeye ikna olmuş, fakat sırtına süngü sokmuşlardı. Daha sonra evde bulunan 17.780 ruble değerindeki eşyaları talayarak Ağa Ali'ni ailesiyle beraber Mailov tiyatrosuna götürmüşlerdi (c. I, v. 91).

28. Çadra Sokak'ta Yahşi Hanım Hacı Ali Merdan kızı Manafova'nın evine giren Ermeni orduları onun oğlu Ağaverdi Manafovu kurşunla vurmuş ve evde bulunan 75.000 ruble değerinde olan tüm serveti al-

mışlardı. Yahşi Hanım, soyguncular arasında kendi evinde kiracı olarak kalan Aleksandr'ı tanımıştı (c. I, v. 124).

29. Mart katliamlarının üçüncü günü Bondar Sokak'ta Mehmet Hakan Kerimov'un evine sokulan Levon Arutyunoviç Karahanovun önderliğindeki Ermeni silahlıları evde bulunan nakit paraları ve 49.000 değerindeki eşyaları talamış, Mehmet Tağı'nı ise Mailov tiyatrosuna götürmüşlerdi. Mehmet Tağı'nın teğmenler okulunda öğrenci olan kardeşini arayan Ermeniler yanlışlıkla Emirqulu Hesenov'un evine girmiş, onu ve iki oğlu - Muharrem ve Hüseynbala'yı öldürmüşlerdi (c. I, v. 124).

30. Aynı gün silahlı Ermeni subayları Tatar Sokak'ta yaşayan Nesir Kerbelayı Azim oğlu'nun evine girmiş, onun dayısı Hebibulla Molla Hacibaba oğlu'nu ve amcası Hacibaba Hebibulla oğlu'nu öldürerek evden 2000 ruble nakit para ve 7662 ruble değerinde çeşitli değerli eşyaları almışlardı. Nesir kaçarak kurtula bilmişti. Caniler arasından o, Tatar ve Karantina sokaklarının kavşağındaki bakkal dükkanının sahibi Yeguş Samvel oğlunu tanımıştı (c. I, v. 125).

31. Martın 20'sinde Ermeni orduları Serkov Sokak'ta yaşayan Meşedi Mehmet Sadık Talıbovu esir aldıktan sonra, onun kiracısı olan, avukat Varşamyanın kardeşi Levon Varşamyan Talıbovun 5.000.000 ruble değerinde eşyalarını, 30 kilogram ağırlığında olan altınını ele geçirmişlerdi (c. I, s. 162).

32. Martın 20'sinde Başörtüsü Sokak'ta yaşayan İsmail Bey Şeyda Bey oğlu'nun evine giren 20-25 Ermeni askeri burada arama yapıp, 5200 ruble para almış, ardından İsmail beyi, kardeşi Kazım beyi, dayısı Abdülhalık bey Memmedbeyov'u ve sonuncunun oğlu İlyas Bey'i sokağa çıkardılar, burada 70 kişilik bir Ermeni grup tarafından ablukaya alınıp kurşuna dizildiler.

Kazım Bey, Abdülhalık Bey ve İlyas Bey öldürüldü. Omuzundan kurşun yarası

alan İsmail Bey ise kaçmayı başardı. İsmail Bey, ona ateş açanlar arasında I erkek lisesinin öğrencisi Paronyanı tanımıştı (c. I, v. 164).

33. Birkaç Ermeni silahlı askeri N.Priyutski Sokak'ta oturan Ali Eldaş Aliyev'in evine sokularak onu ve 4 kardeşini öldürmüş ve evi yağmalamışlardı. Bunun ardından kiracı Aliyev - Yankel Samuiloviç Slavinski'nin de eşyalarını çalmışlardı. Slavinski bu eşkiyalardan birini - Xaçatur Martirosovu tanımıştı (c. II, v. 45).

34. Meşedi Memmed Sadıg Hesenov'un evi Ermeniler tarafından talan edildiğinde canileri Sergey Mekikov yönetiyordu (c. II, v. 45).

Bu tür olguları istenilen kadar devam ettirmek mümkündür. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun 36 ciltlik, 3500 sayfadan oluşan araştırma materyalleri arasından alınan bu gerçekler Ermeni canileri tarafından Azerbaycan halkına karşı bir tek Bakü'de gerçekleştirilen soykırım cinayetlerini içeren belgelerden sadece bir kaçıdır. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu üyesi A. Kluge'nin komisyonun Başkanına gönderdiği Ermenilerin Bakü'de yaptıkları soykırım suçları ile ilgili raporunda Bakü'de Türk-Müslümanları soykırım ve yağmaya maruz bırakan Ermeni silahlı gruplarını yönetenlerin isimleri tahkikat belgeleriyle ortaya koyulmuştur. Onların isimleri: Stepan Lalayev, Artemiy Nikolayeviç Ter-Akopov, Fridun Antonov, Jorj Melikov, İşhan Karabeyov, onun kayınbiraderi Nikolay, Tigran Ter-Zaharyan, Asatur Vaçıyanç, Totevos Amirov, Yeguş Samvel oğlu, Hayk Yeramış oğlu, Isaak Bagdasarov, subay Sergeyev, Aleksander Ter-Kazarov, Levon Ter-Kazarov, Arsak Avetisov, Aleksander, Levon Arutyunoviç Karahanyan, Sergey Melikov, Levon Varşamyan, öğrenci Paronyan, Ambarçum Melikov, proporsik Dövletov, Kristofer Doldarov, öğrenci Popovyan, Xaçatur Martisorov, proporsik Avakyan, Yegiş Pahlavuni, Levon Saatsazbekov ve diğerleri..

A.Kluge'nin komisyonun başkanına yolladığı raporda 1918 yılının Mart katliamlarının daha 1917 yılının sonlarından itibaren "Taşnaksutyun" ve Ermeni Ulusal Konseyi tarafından planlandığı ve sistemli bir şekilde gerçekleştirildiği özellikle belirtilmektedir. Amaç Bakü'den başlayarak diğer bölgelerde de Türk-Müslüman halkını yoketmek, onların servetlerini ele geçirmek ve en sonunda bölgenin sahibine dönüşmektir.

Böylece, üç gün (18, 21 Mart [30 Mart - 2 Nisan] 1918) devam eden Mart katliamında, Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun genel raporuna göre, Bakü'de "karşı devrim" adıyla, ulusal ve dini özelliklerinden dolayı 11 bine kadar Azerbaycanlı öldürüldü, insan cesetlerine toplu şekilde iğrenç ve korkunç bir biçimde hakaret edildi. Lakin, bu dönemde Bakü'deki İngiliz konsolosluğunun düzenlediği belgede 20 bin Müslümanın katledildiği belirtiliyor. Aynı dönemde İran'ın Bakü'deki konsolosu olan Hebibulla Han yayınladığı hatıralarında sadece İran konsolosluğunun Mart olayları sırasında katledilen 5000 kişi Müslümanı defnettini yazıyor. Rakamlardaki uyumsuzluk insanların toplu şekilde katledildiğini ve net sayısının belirlenmesinin imkansız olduğunu göstermektedir. İngiliz konsolosu bir belgedesinde "Ermeniler bu eylemleri ile tarihlerinin en büyük hatasını yapmış oldular... Bu politikanın tüm sorumluluğunu 'Taşnaksutyun' taşıyor" yazıyor.

İnsanların gaddarlıkla katledilmesi, öldürülen insanların üzerinde kötü niyetli eylemlerin gerçekleştirilmesi olayların ulusal-etnik zeminde yapıldığını göstermektedir. Bazen Ermeni silahlı birlikleri Bolşevik Müslümanları da öldürüyorlardı Onlar "Biz Bolşevik-falan tanımıyoruz. Müslüman olmanız bizim için yeterli" diyorlardı. Bu olaylar Bolşevik kılıfına girilmiş Taşnak Şaumyan başta olmakla, Bakü Sovyeti tarafından planlı şekilde işlenmiş, gerçeklerin tahrif edilmesini de Şaumyan başlatmıştı. O, merkezi Bolşevik hükümetine 3000 kişinin öldüğünü bildirmişti. Bakü'deki Ermeni piskoposu Baqrat

Bakü'ye gelen 1919 yılının sonbaharında ABD misyonunun başkanı Tümgeneral Harbord'a sunduğu belgede Ermenilerin Mart olayları sırasındaki katliam gerçeğini saklayarak, sahtekarlıkta Şaumyanı geride bırakmış, utanmadan Bakü'de Mart olayları sırasında toplam 1000 kişinin - 300 Ermeni ve Rus, 700 kişi Müslümanın öldürüldüğünü iddia etmişti.

13 Nisan 1918 tarihinde S. Şaumyan Halk Komiserleri Sovyetine yazdığı mektubunda olayları iç savaş olarak göstermeye çalışmış, lakin ulusal imha olgusunu gizleyememişti. O yazıyordu: "Hem yerel Sovyet, hem de buraya gelmiş (Tiflis'ten ve Sarıkamış'tan) Kafkas ordusu askeri devrim komitesinin çabaları sayesinde bizim 6 bin civarında silahlı kuvvemiz vardı. 'Taşnaksutyun'un da 3-4 bin kişilik milli bölümleri vardı ki, bunlar da bizim hakkımızdı. Milli bölümlerin katılımıyla iç savaşa kısmen ulusal kıyım karakteri almış oldu. Fakat buna izin vermemek mümkün-süzdü. Biz buna bilerek izin verdik. Eğer onlar (Müsavatçılar - V.G.) kazansalardı, Bakü Azerbaycan'ın başkenti ilan edilir ve tüm Müslüman olmayan unsurlar silahsızlaştırılır ve mahv edilirdi". Görüldüğü gibi, S. Şaumyan değil Azerbaycan'a özerklik verilmesi, Bakü'nün Azerbaycan'ın başkenti olması düşüncesini bile kabullenemiyordu.

2 Nisan'da Caparidze Şaumyana yazıyordu: "Taşkent'den ve Kuzeyden bize yardım geliyor, şimdilik Müslümanları yatıştırmak için onlara özerklik vaat etmek olur. Üç günden fazla süren trajik olaylara devrim karakteri katmak için M. Ezizbeyov şehrin zaten boş kalmış Müslüman bölümüne komiser tayin edildi. Mart katliamlarından sonra İ. Suxartsev Bakü Sovyeti'nin oturumunda mutlulukla bildirmişti: "Müsavat partisi dar-madağın edildi ve Türkiye'nin Bakü cephesi alındı".

M.E. Resulzade 1918 yılının Mart faciasını sırf siyasi-millî faktör olarak değerlendirerek, olaylardan bir sene sonra - bu olayların

yıldönümü ile ilgili yazıyordu: “Şaumyanların Bakü’de yaptıkları olaylar Petrograd ve Moskova hareketlerine kesinlikle benzemiyordu. Orada bir sınıf savaşı, burada ise sınıf savaşı adıyla ulusal katliam icra ediliyordu. Taşnakçılar intikam aldılar. Martın 18-den 20-ne kadar Bakü Türk demokrasisinin kafasında patlayan topraklar, Müslümanlara yapılan adaletsizlik Azerbaycan düşüncesini taşıyanları, özerklik ve istiklal akidesi ile yaşayanları yok etmek içindi”.

Azerbaycan halkına karşı işlenmiş bu soykırım sadece Bakü ile sınırlı kalmadı. Nisan ayından başlayarak Bakü Sovyeti Bolşevik-Taşnak birlikleri T. Emirov, S. Lalayan, Amazasp ve başka canilerin yönetimiyle Şamahı, Salyan, Kürdemir, Guba, Lenkeran ve diğer bölgelerde de Bakü’de başladıkları soykırım fiilini sürdürdüler. Genel olarak kazalarla birlikte 1918 soykırımı kurbanlarının sayısı 50 binden fazladır.

12

Şamahı şehri ve Şamahı kazası üzere Ermenilerin yaptıkları vahşetler hakkında Olağanüstü Soruşturma Komisyonu’nun 7 ciltlik, 925 sayfadan oluşan araştırma materyalleri toplanmıştı. Burada S. Lalayevin yönettiği askerler ve T. Emirovun grubu azgınlaşarak Müslümanları soyup-talıyor ve kırıyorlardı. Şamahı’nın Müslümanlar yaşayan bölümünün tamamı ateşe verilmişti. 13. mahalle camii ve ünlü bir kutsal ocak olan Cuma Camii yakılmıştı. Ermeni eşkiyaları binlerce sivil sakini katletmişlerdi.

Olağanüstü Soruşturma Komisyonu’nun Şamahı kazasının çeşitli köyleri üzere yaptığı araştırmalara dayanarak 53 köyde düzenlenmiş nihai tutanaklarında farklı köyler üzere öldürülenlerin sayısı ve her bir köye değmiş genel zararın miktarı saptanmıştır. Bu belgelerde olan rakamlara göre Şamahı kazasının 53 köyünde Ermeniler 8027 Azerbaycanlıyı öldürmüşlerdir. Onlardan 4190 kişi erkek, 2560 kişi kadın ve 1277 kişi çocuklar olmuştur. Köylere verilmiş olan genel maddi zarar o dönemin fiyatları ile 339.5 milyon ma-

nat, Şamahı şehrinin Azerbaycanlı nüfusuna vurulmuş hasar ortalama bir milyar manattan fazla olmuştur.

Lenkeran’da olan “Dikaya diviziya”nı silahsızlandırmak için deniz yoluyla Ermeni-Bolşevik birlikleri gönderilmişti. Bunların hepsi Ermeni Ulusal Konseyi’nin talimatı ile yapılıyordu. Ermeni-Bolşevik askerleri yolda önlerine çıkan Müslüman köylerini dağıtıp yağmıyorlardı. Astara Ermeni-Bolşevik askerleri tarafından topa tutularak püskürtüldü, nüfusun çoğunluğu yerleşim yerlerini terk etmeye mecbur bırakıldı.

1918 senesinin yazında Lenkeran’a iki bin kişilik Ermeni grup gelerek yerli ahaliye karşı saldırıya geçti. Ermeniler bu bölgede yüzlerce evi dağıttılar ve binlerce masum insanın hayatına son verdiler. 1918 yılının Ocak ayından 1919 yılının Ağustos ayında “Molokan ayaklanması” bastırılana kadar bu bölgede Ermeni ve Rus birlikleri tarafından 2 bin insanın hayatın sona erdirilmiştir.

Zengezur kazası 1918-1920 senelerinde Ermeni vahşiliklerinden en çok zarar gören Azerbaycan bölgelerinden biriydi. Andranik Ermeni hükümetinin talimatı ile Azerbaycan topraklarına sokularak Müslüman nüfusundan ya Ermenistan hükümetine tabi olmalarını ya da kazanın arazisini terk etmelerini talep ediyordu. Sözde bu arazi Ermenistan Cumhuriyeti’ne aitti. Kazanın çok zayıf donanmış Müslüman nüfusu Andranik’in bu taleplerini reddettiklerinden dolayı Ermeniler bu nüfusa karşı görülmemiş işkenceler yaptılar. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu’nun raporunda Zengezur kazasında 115 Müslüman köyünün Ermeniler tarafından dağıtılarak yeryüzünden silindiği belirtilir. Yıkılmış tüm köylerin isimleri bu belgelerde listeleniyor. Yıkılmış 115 köy üzere 3257 erkek, 2276 kadın ve 2196 çocuk öldürülmüş, 1060 erkek, 794 kadın ve 485 çocuk yara almıştır. Sonuç olarak yalnızca Zengezur kazasında komisyonun raporu hazırlanana kadar 10068 kişi Azerbaycanlı öldürülmüş veya sakat edil-

mişti. Raporda bu korkunç rakamların Ermeni vahşetleri hakkında tam bilgi vermediği deniliyor. Yani aslında daha fazla Müslüman Ermeni gaddarlıklarının kurbanı olmuştu. Lakin o zamanki korkunç kargaşa ortamında onları tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır.

1918 yılının Mart ayında kadar Erivan kazasının 199 Azerbaycanlı köyü, 1919 yılı Eylül ayına kadar ise Eçmiedzin kazasına ait 62 Azerbaycanlı köyü tamamen tahrip edilmişti. 1919 senesinin sonunda ise Zengibasar'ın birkaç köyü hariç, Erivan kazası dahil Vedibasara'nın tüm köyleri imha edilmiş, nüfusu vahşice öldürülmüş, sağ kalanlar canlarını kurtararak başka yerlere kaçmışlar. Nüfus İran, Osmanlı ve Azerbaycan'a yerleşmişti.

1918 yılında Erivan bölgesinde 211, Kars vilayetinde 92 Azerbaycan köyü yıkılmış, yakılmış ve talan edilmişti. Erivan Azerbaycanlılarının çok sayılı müracaatlarından birinde kısa süre içinde bu tarihi Azerbaycan şehrinde (Erivan) ve onun çevresinde 88 köyün dağıldığı, 1920 evin yakıldığı, 132 bin Azerbaycanlının öldürüldüğü belirtiliyor. Ermeni ceza birliklerinin yaptıkları vahşetler, Taşnak iktidarı döneminde yürütülen "Türk Ermenistan" politikası sonucunda Erivan guberniyasının Azeri nüfusunun sayısı 1916 yılında 375 bin kişiden 1922 yılında 70 bin kişiye inmiştir.

Bu soykırım eylemleri Güney Azerbaycan'ın Urmiye, Maku, Hoy ve diğer bölgelerinde de gerçekleştirilmiştir. Ama bu soykırım kurbanlarının sayısı henüz netleştirilmemiştir.

Azerbaycan halkının milli istiklal mücadelesi tarihinde en büyük deneme olan 1918 senesinin Mart olayları facia ile sonuçlanmış olsa da, bu trajedi Azerbaycan halkının milli istiklal azmini kıramadı. Bolşevik-Taşnak birliği isteğine ulaşamadı. Trajik Mart olayları Azerbaycan siyasi çevrelerinin Rus devrimine olan umutlarını boşa çıkarttı, bu olaylara kadar özerklik uğruna olan mücadele, tam bağımsızlık için mücadeleye dönüştü.

1918 yılı 20 Nisan tarihinde Seymin Müslüman fransiyonunun baskılarıyla Transkafkasya hükümeti Seymin Başkan Yardımcısı S.O. Tigranyan'ı ve Seymin üyesi İ. Heydarov'u Kafkasya Seymi'nin adına Bakü Sovyeti ile konuşmaların yapılması için Bakü'ye gönderdi. Bakü'ye vardktan hemen sonra İ.Haydarov Bolşevikler tarafından tutuklandı. S.O. Tigranyan ise S. Şaumyan'la anlaşp, onunla ayrılıkçı konuşmalar yaptı. O, mayın 3'te Tiflis'e döndükten sonra Seym'de konuşma yaparak hükümetten Bakü'deki iktidara karşı yöneltilmiş askeri operasyonları durdurmayı ve karışıklıkların barışçıl yolla çözülmesi için tedbirlerin alınması talebinde bulundu. Artık "Bakü meselesi"ni Kafkasya Seyminin gücü ile çözmek girişimlerinin boş olduğunu gören Seymin Müslüman bölümü çözüm olarak Osmanlı birliklerinin ülkeye çağırılmasına gördü. M.E. Resulzade bu konuda şunları yazıyor: "Bu hızla yaşam tebiyyesini tehdit eden bir tehlikeye karşı hakimiyetini kabul eylemiş Tiflis hükümetinden ihmal gören Azerbaycan efkari-ümumiyyesinde pek doğal olarak bir iman doğuyordu. Bu müşkül durumdan milleti kurtaracak tek bir çare vardı: Türkiye!"

Umutlar hep oraya matuftu: "O kardeş millet gelecek, bizi düşman elinden kurtaracak!" Halkın bundan başka bir umudu kalmamıştı".

Osmanlı devleti de, kendisinin de zor durumda olmasına rağmen Azerbaycan halkının feryadına duyarsız kalmadı, Azerbaycan'a ordu gönderdi. Osmanlı ve Azerbaycan askerlerinden oluşan Kafkas İslam Ordusu'nun başarılı operasyonları sonucunda 1918 yılı 15 Eylül tarihinde Bakü Bolşevik-Ermeni-Taşnak kuvvetlerinden temizlendi, Azerbaycan'ın kazalarında Türk-Müslüman nüfusun Taşnak-Bolşevik çeteleri tarafından tamamen mahv edilmesi önlendi. İşte bu yüzden de, Azerbaycan halkı Osmanlı devletinin yardımlarını hiçbir zaman unutmamış ve Türk askerlerinin Azerilerin Ermeni-Bolşevik zulmünden kurtuluşu yolundaki hizmetlerini her zaman minnettarlıkla anmıştır.

M.E. Resulzade Bakü'nün kurtuluşu ile ilgili yazıyordu: "Altı ay tamam xuni-ciger yiyen ehvali-islamiyesinin yüzü gülüyor. Kurban Bayramı gibi mutlu bir günde Bakü tekrar kendi sahiplerinin eline geçiyor... Kafası meşhur Kiyotin kısıracında bulunan bir kişinin kurtuluşu nasıl bir hayati-novin ise, Bakü'nün istirdadı da o oranda muhteşem bir vakıa idi".

Bakü'nün serbest bırakılması ile ilgili düzenlenen kalabalık mitingde Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Feteli Han Hoyski yaşanan olayları değerlendirerek diyordu: "Bizim de yaşamak, özgür yaşamak hakkımız var. Ne zırlı araç, hidroplan, kanonerka, dikenli tel, mayın ve teknik cihazlar, ne İngilizler ve onların kuklaları, ne de genel olarak, herhangi bir güç tarihin doğal gidişini durduramadı, onların 50 binlik orduya ve teknığe sahip olmalarına rağmen, küçük bir gücün hamlesine dayanamayarak Bakü'yü terk etmeleri kendi refahı ve saadetini başkasının felaketi ve mutsuzluğu üzerinde kurmaya çalışanlar için bir ibret öyküsü olmalıdır".

Azerbaycanlılara karşı yapılan soykırımları inceleyen Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun 36 ciltlik ve 3500 sayfadan oluşan tahkikat materyalleri bugün de arşivlerimizde muhafaza edilmektedir. Bu belgeler Azerbaycan'da yaşanan trajik olayların yirminci yüzyılda yaşanmış en katı soykırım suçu olduğunu gösteriyor. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu belgelerin varlığı Azerbaycan tarafının Ermenilerin geçen yüzyılın başında işlediği katliamlar hakkındaki demeçlerinin soyut karakterli olmayıp, tarihi gerçeklere dayandığını söylemek hakkı veriyor.

Başka bir deyişle, Azerbaycanlıların Soykırımı gerçeği soruşturma belgeleri ve tanık ifadeleriyle ispat edilmektedir. Bu belgelerle onaylanan en önemli olgu şu ki, soykırım o zamanki hükümetin - Bakü Sovyeti'nin gerçekleştirdiği politika sonucunda yapılmıştır. Çünkü Bakü Sovyeti o zaman Bakü'nün yönetimi fonksiyonunu icra ediyordu ve işte bu

kurum insanların toplu ölümüne izin vermişti. Bolşevik ve Ermeni Taşnaklarından oluşan Bakü Sovyeti tarafından böyle bir onay, aslında bir devlet suçudur.

Tüm XX yüzyıl boyunca siyasi tutkular ve Hıristiyan dayanışması dolayısıyla 1918 senesinde Ermenilerin Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde gerçekleştirdikleri katliamlara uluslararası siyasi ve hukuki değer verilmedi ve suçlular cezalandırılmadı. İşte bu cezasızlığın sonucu olarak, Ermeniler 1992 yılında Hocalı soykırımını yapmaktan çekinmediler.

Kaynakça

• Azerbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), fond (f.) 100, siyahı (siy.) 2, iş 85, vereq (v.) 6-7.

• ARDA, f. 879, siy. 10, iş 45, v. 10-11.

• ARDA, f. 894, siy. 1, iş 201, v. 31.

• ARDA, f. 894, siy. 1, iş 299, v. 8-12.

• ARDA, f. 894, siy. 4, iş 65, v. 3.

• ARDA, f. 894, siy. 10, iş 144, v. 9, 10.

• ARDA, f. 1061, siy. 1, iş 95, v. 2.

• ARDA, f. 1061, siy. 2, iş 85.

• ARDA, f. 1061, siy. 2, iş 87.

• ARDA, f. 1061, siy. 2, iş 100.

• Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresinin Siyasi Senedler Arxivi (ARPIİSSA), fond (f.) 276, siyahı (siy.) 2, iş 16.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 20, v. 47.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 20, v. 69.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 20, v. 76.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 22, v. 74.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 22, v. 75-77.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 2, iş 27, v. 16-24.

• ARPIİSSA, f. 276, siy. 9, iş 3, v. 25.

• ARPIİSSA, f. 277, siy. 2, iş 16, v. 20.

• ARPIİSSA, f. 277, siy. 2, iş 16, v. 25-26.

• ARPIİSSA, f. 277, siy. 2, iş 27, v. 16-24.

• ARPIİSSA, f. 277, siy. 2, iş 27, v. 23-24.

• "Азербайджан" qezetı, 19 sentyabrya 1918 (rus dilinde).

• Bakı. Mart 1918-ci il. Azerbaycan qırğınları senedlerde. Tertib eden: S.Rüstemova-Tohidi. Bakı, 2013.

- Baykara H. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı, Azərneşr, 1992.
- İsgenderov A. Azərbaycan həqiqətləri: 1917-1920. Bakı, Elm və təhsil, 2012.
- İsgenderov A. Azərbaycanda türk-müsəlman soyqırımını probleminin tarixşünaslığı. 1918-1920. Bakı, Adiloğlu, 2006.
- Качазнуни Ов. Дашнакцүтюн больше ничего делать. Баку, Элм, 1990.

- Qafarov V.V. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922). Bakı, Azərneşr, 2011.
- Resulzadə M.E. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990.
- Şaumyan S. Seçilmiş əsərləri. 2 cildde. II cild. Bakı, Azərneşr, 1978.
- V.İ.Lenin Azərbaycan haqqında. Tərtib edən: C.B.Quliyev. Bakı, Azərneşr, 1970.